

ЦЕРКВА І ВЛАДА

*Ірина Преловська
(Київ)*

СЛІДЧІ СПРАВИ БРАТІВ ЧЕХІВСЬКИХ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЙ РЕПРЕСОВАНИХ ДІЯЧІВ УАПЦ (1921–1930 рр.)

Документи з фондів Державного архіву Служби безпеки України вже частково залучені до наукового обігу у справі вивчення процесу репресій в УРСР 1920–1930 рр., в тому числі проти діячів Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) на чолі з митрополитом Василем Липківським¹. Але є можливість поглибити ці знання для подальшого з'ясування обставин діяльності цієї церкви наприкінці її існування в Україні, уточнення життєписів церковних діячів, активістів і близьких до них осіб, різноманітних організацій та установ.

Важливим для збільшення кола оригінальних документів, які мають найбільшу репрезентативність для вивчення багатьох проблем мають фонди інших архівів. Фонд № 3984 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) під назвою «Українська Автокефальна Православна Церква. Відділ керівничий» є найбільшим і найповнішим зібранням оригінальних матеріалів канцелярії Всеукраїнської православної Церковної Ради (ВПЦР), де накопичені найголовніші документи практично за весь час діяльності УАПЦ.

Щоправда, хронологічні межі документів цього фонду охоплюють період діяльності УАПЦ тільки до 1929 р., а це означає, що проміжок часу до 1934 р., коли діяльність цієї церкви припинилась, треба вивчати за іншими джерелами. Саме документи з ДА СБ України дають можливість вивчити протоколи допитів чільних діячів УАПЦ, які проходили по процесу «Спілки визволення України» 1930 р., де вони оповідають про події до 1929–1930 рр.

У статті поєднано ту інформацію слідчих справ діячів УАПЦ — братів Володимира і Миколи Чехівських, що зберігаються в ДА СБ України, з відомостями, які вдалося відшукати серед документів ВПЦР, а також в діаспорних виданнях. Йдеться, зокрема, про часопис «Церква і Життя», який видавало Українське Православне Братство ім. Митрополита Василя Липківського в США у 1960–1970 рр. З огляду на малодослідженість цієї проблеми у вітчизняній історіографії, поєднання документальних матеріалів з різних джерел надає можливість уточнити чимало фактів з біографій діячів Українського «розстріляного відродження».

Матеріали з фонду № 3984 ЦДАВО України містять програмні документи з історії УАПЦ в цілому, I і II Всеукраїнських Церковних Соборів 1921 та 1927 рр., діяльності Софійського осередку цієї Церкви (Старокиївської парафії УАПЦ), оригінали мандатів делегатів Соборів та зібрань, богословські праці, особові справи діячів УАПЦ 1920 рр., які зібрані в окремий опис № 2, де зосереджено близько півтори тисячі справ. Але у зв'язку із процесом «Спілки визволення України» 1930 р. особові справи найбільш відомих діячів з керівництва УАПЦ були вилучені з цього фонду і, напевно, використані під час слідства. Можливо, колись з'явиться інформація, яка дозволить дати більш конкретну відповідь на це питання.

Постать Володимира Чехівського привертала пильну увагу істориків через свою належність до політичних партій до 1917 р., а також участь у діяльності українських урядів 1917–1919 рр., зокрема уряду Директорії УНР, де він був прем'єр-міністром та міністром іноземних справ. Власне, це йому й було інкриміновано під час слідства 1929 р., коли почалася підготовка до майбутнього процесу «СВУ» і були заарештовані потенційні дійові особи. Через повну заборону в радянський період вивчати діяльність УАПЦ, факти з його біографії, які відносяться до церковної діяльності, були практично невідомі. Тільки в діаспорі публікувалися деякі матеріали про діяльність В.Чехівського, але всі вони мали оглядовий характер або були публікацією його творів².

Разом з початком вивчення політичної історії України під новим кутом зору з 1990-х рр., з'являються згадки про нього, але тільки в загальних оглядах діяльності українських урядів³. Окремо слід відзначити дослідження, пов'язані з вивченням процесу «СВУ» та публікацією документів стосовно цієї справи⁴.

Про церковну діяльність В.Чехівського майже нічого не написано, окрім кількох праць, дотичних до документальних видань Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України⁵. Короткий біографічний нарис, але без згадки про церковну діяльність було опубліковано серед біографічних довідок діячів Української Центральної Ради⁶. Про Миколу Чехівського поки не віднайдено спеціальних біографічних праць, окрім коротеньких згадок у контексті «СВУ».

На процесі «Спільки визволення України» в 1930 р. Володимир Чехівський репрезентував собою всю УАПЦ, яку звинуватили в антирадянській діяльності. Фігура Чехівського була дуже зручною, оскільки його причетність до діяльності українських партій до 1917 р., а також посада головного ідеолога (Благовісника) УАПЦ зробили його уособленням церковної «антирадянської» діяльності. Саме з цієї причини в ДА СБ України є не тільки декілька томів слідчих справ самого В.Чехівського, але й багато згадок про нього в інших слідчих справах, які проходили по процесу «СВУ».

Його брата Миколу під час слідства, напевно, вирішено було зробити такою постаттю в церковному середовищі, яка мала на процесі демонструвати, яким чином колишні петлюрівські вояки і офіцери «переховувалися під виглядом попів» і нібито користувалися толерантним ставленням держави до церкви, аби приховати своє «темне минуле», коли вони воювали з більшовиками. З цією метою слідчу справу М.Чехівського за 1927 рік, закриту за відсутністю злочину, у 1929 р. було долучено до нової слідчої справи майбутнього процесу «СВУ».

Володимир і Микола Чехівські — рідні брати, які походили з великої родини Чехівських. Їх батько — Мусій Вікторович Чехівський був священником храму с. Гороховатка і благочинним Київського повіту при повітовому відділенні єпархіальної училищної ради⁷. Про свого батька більше інформації під час допитів залишив Микола Чехівський, оскільки Володимир Чехівський більше цікавив слідчі органи як політичний і церковний діяч з величезним послужним списком.

Дещо про родину Чехівських дізнаємось із «Заяви громадянина С.С.Р.Р.» Володимира Чехівського до Київського Окружного Відділу Державного Політичного Управління УСРР, в якій він клопотався за те, щоб меншого брата Миколу «зняли з категорії ненадійних з революційного боку» у 1927 році⁸. Володимир зазначав, що їх батько — бідний сільський священник і через свою бідність не міг дати дітям умов життя, «що були б привілеями пануючої верстви»⁹.

Окрім Володимира і Миколи у родині Чехівських були й інші діти — Борис (глухонігий, працював шорником, як зазначено в анкеті Миколи Чехівського), сестри Валентина та Анастасія¹⁰. Федір у своїй статті, присвяченій 100-річчю з дня народження Володимира Чехівського (1876–1976) і опублікованій у часописі «Церква і Життя» в США, називає іншу кількість дітей в родині Чехівських — 6 синів і 4 дочки¹¹. Завдяки слідчим справам, є можливість уточнити дати народження братів. Якщо дата народження Володимира була відома вже давно (1 серпня 1876 р.)¹², то дату народження його брата Миколи вдалося віднайти тільки в анкеті, яка є в слідчій справі — 17 травня 1884 р.¹³.

Щодо родинного життя самого Володимира Чехівського, то з інших джерел відомо, що він був одружений на Олені Січинській (26 лютого

1882 р., м. Сарни — 10 листопада 1969 р.). Вони познайомилися десь у 1902–1903 рр. в домі її дядька — видатного церковного, громадського і наукового діяча, о. Юхима Січинського. Шлюб Олени Володимирівни і Володимира Мусійовича відбувся у 1906 р. в с. Топала біля м. Балти, де її батько о. Володимир Січинський був священником¹⁴. Останні 18 років свого життя Олена Чехівська провела серед української громади у Філадельфії (США). Померла вона 10 листопада 1969 р. у шпиталі. Похована на українському цвинтарі в Бавнд Бруці¹⁵.

Їхня донька Люба народилася у 1907 р. в Одесі. Але їй не судилося довго прожити — вона несподівано померла після ускладнення на серце від скарлатини 16 жовтня 1923 р. Похорон був пишним, з катафалком із живих квітів, співав хор храму Святої Софії Київської, сам митрополит Київський о. Василь Липківський у повному митрополичому вбранні супроводив похорон до Покровської церкви, де і було поховано Любу Чехівську. Згодом, коли цвинтар було ліквідовано владою у 1934 р., Олена Чехівська перенесла могилу доньки на Лук'янівський цвинтар разом із кущем калини, що, звичайно, коштувало батькам страждань і турбот¹⁶.

В слідчій справі про смерть єдиної доньки сам Чехівський буде оповідати під час допиту 20 липня 1929 р. у зв'язку з питанням слідчого щодо зустрічей з молоддю¹⁷. Під час допиту Чехівський не бажав називати жодного прізвища відвідувачів, просто зазначав, що «і мені, і матері хотілось після смерті єдиної дитини хоч іноді бачити її товаришів. З початку приходило більше, потім менш і менш. Останніми роками дуже мало хто і то рідко заходив»¹⁸.

Відомості про деякі обставини життя Володимира Чехівського не вдалося відшукати у слідчих справах, і тому використано інформацію з інших джерел. Обидва брати закінчили в різні роки Київську духовну семінарію, але Володимир, як більш здібний пішов до Київської духовної академії, де навчався у 1897–1900 рр.¹⁹. Дипломна робота Володимира Чехівського, випускника КДА, була присвячена вивченню діяльності Київського митрополита Гавриїла Банулеско-Бодоні (1799–1803) і була настільки вдалою, що її двічі було надруковано — в часописі «Труди КДА» за 1904 рік та окремою книжкою у 1905 р.²⁰.

Далі Володимирові запропонували роботу в одній з російських семінарій, але він відмовився і працював вчителем в селах Янівці та Гороховатці. У 1901 р. він — помічник інспектора в Кам'янець-Подільській духовній семінарії. Щоправда, його викладацька кар'єра закінчилася скандалом. На закінчення 1903–1904 навчального року було зроблено загальну фотографію семінарського курсу. Замість фото єпархіального архієрея, ректора семінарії та викладачів, в центрі фотографії 100-го ювілейного випуску семінарії перейняті національними ідеями учні, з подачі молодого викладача, умістили фото самого Чехівського, Тараса Шевченка

та Миколи Костомарова. Після інспекції від Св. Синоду на чолі з обер-прокурором В.Саблером і тривалих допитів, Чехівського у 1904 р. перевели з попередженням до Київської семінарії на посаду помічника інспектора²¹.

З 1905 р. за ним встановлено поліцейний нагляд. Незважаючи на те, що Чехівського було обрано до складу російської Державної Думи, у 1906 р. його було заарештовано і заслано під нагляд поліції до Вологодської губернії. Через клопотання української думської фракції він повернувся із заслання у 1907 р. У цей період він остаточно формується як активний соціал-демократичний діяч — у березні 1907 р. його обрано до складу ЦК РУП та УСДРП разом з П.Блонським, А.Жуком, М.Поршем та М.Шадлуком²².

Володимир Чехівський з 1908 по 1917 рр. мешкав в Одесі, де служив директором Михайло-Семенівського сирітського будинку, а також викладав гуманітарні науки в першій та третій міських гімназіях, брав участь в діяльності місцевої «Просвіти», від української громади читав політичні лекції в робітничих клубах, редагував одеську газету «Українське Слово». Про неабиякий хист Чехівського-пропагандиста свідчить той факт, що весною 1917 р. робітники м. Одеси вийшли на демонстрації під українським прапором. 21 квітня 1917 р. Чехівського було обрано до Центральної Ради від м. Одеса у складі 115 представників.

З 1917 р. починається діяльність Чехівського в Українських урядах. З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського він працює в Міністерстві сповідань, яке тоді очолював Василь Зіньківський. Про діяльність Чехівського у складі Видавничої комісії при Міністерстві, яку очолював проф. В.Екземплярський, вказує в своїй книзі Василь Ульяновський²³. Але більшого значення постать Чехівського набула з приходом до влади уряду Директорії УНР. Пізніше саме цей період стане об'єктом пильного дослідження його діяльності під час допитів у 1929 р. Під час зустрічі Симона Петлюри 21 грудня 1918 р. він, як член Українського Революційного Комітету, був на вокзалі разом з Євгеном Коновальцем, звідки всі рушили на Софійський майдан для урочистостей²⁴.

Після приходу до влади уряду Директорії УНР у прихильників автокефалії з'явилась можливість впливати на події за допомогою державної влади, яка на відміну від попередніх урядів стала провадити більш рішучий курс на українізацію. Перебуваючи на посаді прем'єр-міністра в уряді Директорії УНР, Чехівський ініціював прийняття «Закону про віру», яким проголошувалася автокефалія Православної церкви в Україні²⁵.

Згодом, під час допитів у 1929 р. слідчий буде постійно повертатись саме до цих подій, допитуючи Чехівського про його ставлення до урядів, партій, політичних діячів. Відповідно і Чехівський буде без кінця повторювати тезу про те, що і керівники Центральної Ради, і Директорії скерували український рух вбік «від правдивого шляху соціального і національного визволення на Україні і на міжнародному полі»²⁶.

Після повернення більшовиків до Києва у лютому 1919 р. він виїхав до Кам'янця-Подільського, де працював в університеті. Але найбільше він прислужився до створення Кирило-Мефодіївського Товариства. А саме, зреалізувавши свою давню ідею, поклавши в основу однойменного Товариства в 1840-х роках, твір Миколи Костомарова «Книга буття українського народу». Про те, що Чехівський був причетний до діяльності цього Товариства говорить документ, який зберігається в ЦДАВО України: «Посланіє Кирило-Методієвського Брацтва Православним Християнам на Україн»²⁷. Доповідь з такою назвою робив Володимир Чехівський на зборах товариства у складі 83 осіб 16 серпня 1919 р.

У 1920 р. Чехівський переїхав до Вінниці, де працював викладачем і в 1921 р. повернувся до Києва. За деякими відомостями, він викладав у Київському медичному та політехнічному інститутах. 6 січня 1921 р. його було заарештовано і він пробув кілька місяців в ув'язненні. Про цей факт на слідстві 1929 р. він оповідав коротко: «...судився в 1921 р. Верх[овна] Слідча ком[ісія] при Совнаркомі УСРР визнала, що Чехівський «совершенно реабилитирован от обвинений в петлюровщине»²⁸. Через це він вважав, що радянська влада, засудивши його один раз за діяльність в не-більшовицьких партіях та урядових структурах, вже не повинна звинувачувати його за цю діяльність.

Чехівський відразу включився до діяльності Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яку очолювали Михайло Мороз²⁹ та прот. Василь Липківський³⁰. У 1921 р. він займався справою влаштування пастирських курсів для підготовки священиків та благовісників УАПЦ, сам як мирянин займався благовісництвом — виголошував палкі проповіді в Софійському соборі, який став осередком Старо-Київської парафії УАПЦ.

У своїй книзі митрополит Василь Липківський згадував про діяльність Чехівського так: «Сам В.Чехівський завжди виступав з промовами як в Софійському Соборі, так і в інших Київських церквах, часто й виїжджав на благовістя. Але головна вага благовісницького відділу, це була підготовка благовісників і взагалі священиків... При Софійській парафії В.Чехівський заснував «Братство робітників слова». Тут він викладав у промовах Св. Письмо і викликав бажаючих на листівне і словесне викладання своїх думок»³¹. Влаштування ВПЦР духовно-навчальних закладів у 1920 рр. взагалі є малодослідженою темою. За 1920-ті роки збереглися тільки фрагментарні відомості про діяльність Пастирських курсів УАПЦ. Професор Іван Власовський зазначав, що взагалі не має ніяких відомостей про їх діяльність³². Протоколи нарад лекторів пастирських курсів, на яких викладав Володимир Чехівський, свідчать, що на цих засіданнях вирішувалося багато питань, пов'язаних з діяльністю курсів.

На засіданнях були присутні М.Мороз, прот. Василь Липківський, о. Ксенофонт Соколовський, секретар ВПЦР І.Тарасенко, Л.Старицька-

Черняхівська, Г.Стороженко, Д.Ходзицький, Є.Тимченко, В.Чехівський і А.Троїцький. 23 червня 1921 р. нарада лекторів ухвалила розподіл лекцій та практичних занять між викладачами і В.Чехівський мав читати предмет «Філософія релігій». Урочисте відкриття з відправою молебну було заплановано на 3 липня 1921 р. Ввечері того ж дня о 6 год. вечора в Івано-Богословському приділі храму Св. Софії Володимир Чехівський мав читати першу лекцію на тему про завдання Пастирських курсів.

Іншою важливою подією, яка суттєво вплинула на життя Володимира Чехівського, став організаційний Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ, який відбувся в Києві 14-30 жовтня 1921 р. в соборі Святої Софії. Без перебільшення можна твердити, що ідеологія народної церкви, ґрунтована на ідеях первісного християнства перемогла на Соборі саме після доповідей Володимира Чехівського, якого було обрано до Президії Собору. Головною подією собору була висвята Всеукраїнського митрополита Василя Липківського і утворення єпископату УАПЦ.

Розкол між учасниками Собору 1921 р. з цього питання виник після доповідей Володимира Чехівського і свящ. Ксенофонта Соколовського. Доповідь останнього цілком ґрунтувалася на традиційній у російському православ'ї системі викладу аргументів на користь єпископської висвяти з наведенням фактів анатемування відступників від неї в працях св. отців церкви. Натомість, доповідь Володимира Чехівського будувалась на неординарному погляді на загальноцерковну історію, а саме в питанні про висвяту єпископа чином, який існував в Олександрійській церкві до 250 р. н.е.

Особливе місце у справі дослідження друкованих джерел з ідеологічних підстав УАПЦ є праці Благовісника Володимира Чехівського, зокрема його робота «За церкву, Христову громаду, проти царства тьми», яка витримала кілька видань за життя автора, і після його смерті. Останнє видання було здійснено у Нью-Йорку в 1974 р., де були вміщені короткий життєпис та світлина Чехівського і акту висвяти митрополита Василя Липківського в храмі Святої Софії м. Києва³³.

Ця праця Володимира Чехівського є цінним джерелом для історії УАПЦ. По-перше, це спроба богословського обґрунтування пресвітерської хіротонії митр. Василя Липківського. По-друге, ця робота може слугувати цінним джерелом для вивчення не тільки зразків аргументації на користь відокремлення від Російської церкви, але й у справі вивчення розвитку богословської думки часів церковно-визвольних змагань в Україні 1917–1921 рр. Специфікою мови даного джерела є те, що з біографії Чехівського відомо про його належність до соціал-демократичних кіл, відповідно в богословській думці несподіваним чином поєдналися міркування про походження християнства та першохристиянських громад з ідеями про рівність та братерство, а також про «визволення від гноблення пануючих верств».

Під час дискусії з опонентами УАПЦ з числа прихильників Екзархату Російської церкви в Україні («тихонівців») та обновленського напрямку Православної Церкви («синодальці», «обновленці») щодо канонічності УАПЦ Чехівський, як головний ідеолог УАПЦ, не міг залишатися осторонь церковно-ідеологічного протистояння в Україні. З метою ідеологічного обґрунтування позиції УАПЦ щодо законності пресвітерської хіротонії митрополита Василя Липківського він пише богословську працю «Основа визволення церкви від князівства тьми віку цього (Ефес. 6:10–13)».

Скорочений і неповний варіант тексту цієї праці було надруковано частинами у часописі УАПЦ «Церква і життя» за 1927–1928 рр. Оригінал повного машинописного тексту з авторськими правками і підписом зберігається серед рукописних та машинописних матеріалів редакції цього журналу. Деякі частини цієї праці він підписував своїм псевдонімом «Ілля Побратим» або «Ілля Братерський», інші — від руки чорнилом: «Вірний В.Чехівський». Всі тексти надруковано на машинці (в архівних справах ЦДАВО України збереглися тільки копії), і до них внесено правки чорнилом рукою автора (це стосується іншомовних назв та термінів — грецькою, німецькою, французькою, латинською мовами).

Окрім великої богословської праці, Володимир Чехівський створив дві проповідницькі відправи «Слово Хресне» і «Визволення». До I Собору УАПЦ 1921 р. діячі ВПЦР тільки перекладали текст Літургії св. Івана Золотоуста українською мовою і утворили багато перекладів різної якості. Зберігся оригінал передмови Володимира Чехівського до його проповідницької відправи «Визволення», яка має свою власну назву «Життя в богослужінні»³⁴.

Володимир Чехівський змушений був спілкуватись і з органами НКВС у справі митрополита Василя Липківського. Починаючи з 1926 р., коли весь склад ВПЦР було заарештовано, а приміщення на Володимирській 24 (Софійський собор та приміщення колишньої духовної консисторії на подвір'ї монастиря) опечатано, влада почала тиснути на УАПЦ, вимагаючи усунення митрополита від церковного управління.

Щодо 1926 р., точніше розкидання листівок з ім'ям Симона Петлюри з хорів Софійського собору під час панакхиди по Іванові Франкові, було перше питання слідчого під час першого допиту після арешту Чехівського 17 липня 1929 р. В протоколі допиту Чехівський говорить, що він «проти цієї справи... тоді ж протестував... про комітет вшанування Петлюри мені нічого не відомо і в ньому я участі не брав... бо ніколи ні перше, ні тепер я не співчував його політичній роботі і напрямку її»³⁵.

Про цей же комітет слідчий знову спитав Чехівського наступного дня 18 липня 1929 р. І знову про події 1926 р. Чехівський твердить те ж саме: «Про Комітет вшанування пам'яті Петлюри і про збір грошей на вшанування я довідався лише з допиту... Ніякої участі в комітеті не брав і грошей... не збирав... Чув я, не можу пригадати від кого..., що ніби збір гро-

шей десь проводиться на пам'ятник Петлюрі... Вшанування роботи Петлюри було й є для мене річчю супротивною і неприпустимою»³⁶.

Це ж саме він стверджував і на допиті 20 липня 1929 року³⁷. І далі Чехівський посиляється на звільнення його від підозр після відсидки у 1921 р. Але тоді ця справа не отримала продовження і впливля вже напередодні процесу «СВУ». Як розвивалася справа з відстороненням Липківського і яким чином Володимир Чехівський був втягнутий у її вирішення почасти можна бачити у матеріалах Передсоборної наради ВПЦР, яка відбулася в липні 1927 р., а також під час II Всеукраїнського православного церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. в Софії Київській.

Дозвіл на скликання цього Собору ВПЦР просила в НКВС УСРР листом від 5 серпня 1927 р., зазначаючи, що «Канони й життя УАПЦ давно вже вимагають скликання 2-го Всеукраїнського... Собору для розв'язання важливих ідеологічних і практичних питань... Предсоборна Нарада, що відбулася 26–30 липня... остаточно розробила проект програми того Собору, визначила відповідальних доповідачів й обрала Предсоборну Комісію, по підготовці до 2-го... Собору»³⁸.

У Протоколі Предсоборної Наради УАПЦ, що відбулася в храмі св. Софії м. Києва 26–30 липня 1927 р. зазначено, що Брат Володимир Чехівський виступав з наступною пропозицією: «Загальний напрям Собору — розрішення ідеологічних питань... Ідеологічну сторону ні відкидати, ні скорочувати не можна. Ідеологія та практика мусять суцільно поєднатися... Собор мусить дати відповіді на всі питання так само ідеологічні, як і практичні»³⁹.

У списках делегатів II Всеукраїнського Собору УАПЦ 1927 р., на відміну від інших делегатів, про Чехівського майже нічого не написано. В «Списках» інформацію про нього зведено до наступної: «І. Чехівський Володимир Мойсеевич, 49 років, освіта — вища, стан в УАПЦ — мирянин, делегований Київською церковною округою»⁴⁰.

Вже на Соборі на засіданні 18 жовтня 1927 р. Володимир Чехівський читав доповідь «Сучасний стан релігії взагалі і християнства зокрема в світовому житті». В своїй доповіді він зазначив, що всі християнські церкви світу переживають боротьбу і в цій боротьбі проти неї виступають дві ворожі сили: «Перший з супротивників — це старі гнобительські верстви суспільства... Він на очі видає себе за прихильника, покровителя й віри, й церкви. В дійсності, справді ці гнобительські верстви й безбожні, і протицерковні... Друга ворожа релігії й, зокрема, християнству течія виникла від першої... виходить з розуміння релігії лише як засобу панування першої. Приймаючи за релігію лише перекручення релігії руками гнобительських верств, друга течія... веде боротьбу, взагалі, проти релігії й антирелігійною пропагандою й різними іншими засобами»⁴¹.

Розуміючи, що, незважаючи на його бажання головувати на Соборі, йому все одно доведеться вирішувати справу звільнення митрополита

Василя Липківського від церковного служіння, Чехівський узяв на себе справу переговорів з представниками НКВС. 19 жовтня він повідомив присутніх на Соборі про те, що мав побачення з представниками Уряду і за домовленістю бажано завтра о 10 годині делегації бути у представника Уряду за згодою останнього. Увечері того ж дня знову вирішувалося питання про обрання від Собору комісії стосовно ставлення уряду до УАПЦ⁴².

На засіданні 20 жовтня 1927 р. трапився інцидент, коли під час читання архієп. Нестором Шараївським доповіді Євгена Бачинського⁴³ «Відношення УАПЦ до інших християнських течій» до храму Св. Софії увійшли представники уряду, відсунувши членів мандатної комісії, які загородили їм дорогу. Голова Собору в цей день П.Сторчченко звернувся до гостей з тим, що Президія просить їх залишити перший поверх храму, «інакше вона буде примушена прийняти конкретні заходи». Невідомо чим саме міг загрожувати представникам уряду голова Собору, але вони залишили перший поверх храму і піднялися на хори. Під час слідства у 1929 р. Чехівського знову будуть запитувати про зв'язки із закордоном, зокрема, про листування ВПЦР з представником УАПЦ в Західній Європі Євгеном Бачинським.

На Соборі Володимир Чехівський надав слово представникові делегації від Собору до Держуряду О.Нестеровському, який повідомив, що делегація відвідала представника Держуряду і своїми запитаннями до нього з'ясувала ставлення Уряду до Церкви. Делегації було зауважено, що в липні 1927 р. у зв'язку з діяльністю о. Митрополита Василя Липківського, «яка Урядом визнається за протирадянську, Церква повинна зробити відповідні висновки». Представник влади нагадав факти обвинувачення митрополита і висунув нове обвинувачення, яке торкалося відмови о. Митрополита підписати спростування ВПЦР тих неправдивих інформацій про церковне життя, що подавалися у часописах УАПЦ в Америці.

Шостий день засідань Собору, в суботу 22 жовтня 1927 р. розпочався виступом Володимира Чехівського, пов'язаним із заявою уряду про недопустимість будь-яких спроб залишити Василя Липківського на митрополичому служінні. Далі В.М.Чехівський, як голова Собору, зробив заяву про те, що Президія Собору й ВПЦР ухвалили приступити до розв'язання тих питань, які потрібно Собору перевести при найбільшій кількості членів, а саме — до виборів нового митрополита і Президії ВПЦР. Під час голосування щодо процедури переобрання нового митрополита УАПЦ, Брат Володимир Чехівський набрав тільки 5 голосів. Митрополитом Київським і всієї України для УАПЦ було обрано єп. Миколая Борецького⁴⁴.

Наприкінці 1920-х років починається інспірований більшовицькою владою перехід від ідеологічної боротьби з релігією до репресій проти церковних діячів. Розгортаючи масовий безбожницький рух, до якого примусово залучалися робітники, селяни, школярі, студенти, всі верстви на-

селення, керівництво більшовицької партії переходило до ліквідації осередків «темноти і забобонів», на практиці — до фізичного знищення носіїв «шкідливої ідеології». Церква оголошувалась «осередком мракобісся та контрреволюції», що в умовах реалізації партійного лозунгу про загострення класової боротьби мало певні «оргвисновки». Розгорнулися масові арешти діячів автокефальної Церкви.

До справи ліквідації УАПЦ спричинився також процес «Спілки Визволення України». Головне звинувачення у «контрреволюційній діяльності» на цьому процесі було висунуто проти Володимира Чехівського, як Благовісника УАПЦ. Звинувативши його у контрреволюційній та антирадянській діяльності, НКВС тим самим мала на меті розпочати процес проти всієї УАПЦ, її осередків та діячів по всій Україні. Процес «СВУ» готувався заздалегідь. 24 жовтня 1929 р. Політбюро ЦК КП(б)У спеціальним рішенням доручило голові Раднаркому УСРР В. Чубарю «погодити в ЦК ВКП(б) питання про публікацію у справі «СВУ»⁴⁵. У повідомленні, підписаному Головою ДПУ УСРР Владиславом Балицьким зазначалось, що «СВУ» об'єднувала, крім колишніх учасників петлюрівського руху, діячів УАПЦ.

Ще до початку процесу «Спілки Визволення України» фабрикація справ над УАПЦ мала поставити крапку в її історії. Для обґрунтування цієї тези ДПУ «викрило» низку підпільних націоналістичних організацій. Цим викритим осередкам інкримінувалися найжахливіші ідеологічні злочини: повалення радвлади, «відокремлення України від СРСР» та «продаж» її чужоземним державам. З цією метою було проведено політичні процеси і «чистки», які супроводжувалися гучною кампанією в радянській пресі. Ось заголовки газет тих років: «Чистка ВСНХ СРСР», «До чистки апарату НКЮ», «Проти дурману попівської паски», «Викриття контрреволюційної організації в Наркомземі України», «Українська контрреволюція перед радянським судом» (справа «СВУ»).

Наприкінці 1929 р. в газетах з'явилися повідомлення про «викриття» підпільної самостійницької організації «СВУ», до діяльності якої ДПУ намагалось довести причетність УАПЦ, маючи на меті одночасну ліквідацію і кращих представників державницьких українських сил і Української автокефальної православної Церкви. Було висунуто штучні звинувачення, якими були переповнені сторінки преси — проти ВУАН («центр контрреволюційної організації»), Українського інституту мовознавства, Медичного відділення Академії наук («осередок медичного терору» проти радянських вождів), а також професорів університетів, письменників, провідників кооперативного руху та ін.

Окремо планувалося «сформувати» молодіжний сектор контрреволюційної організації націоналістичного спрямування. Тому під час допитів з самого початку слідчий підводив Чехівського до «потрібної» відповіді. Якщо під час перших допитів розмови взагалі йшли щодо тематики бесід з молод-

дю, яка відвідувала доньку Чехівського (протоколи допиту за 17, 18, 20 липня 1929 р.), то під час допиту 23 липня 1929 р. мова йде про конкретну організацію — СУМ, існування якої Чехівський заперечив, зазначивши, що нічого не знає про нелегальні товариства так само як і про «СВУ»⁴⁶.

Такого типу зізнання він давав до 23 липня включно, але при подальшому огляді справи виявилось, що в додатку до протоколу від 23 липня 1929 р. на запитання про організацію панахиди в Св. Софії у 1926 р. та утворення нелегального угруповання молоді як складової частини «СВУ» Чехівський дає не тільки ствердну відповідь, а взагалі переходить до каяття: «Визнаю свої провини перед Радвладою в тому, що я спричинився до нелегального угруповання молоді, спричинився до привнесення в панахиду по Іванові Франкові скритого поминання С.Петлюри політичного характеру і що я, колишній діяч УСДРП... сприяв ухилу до єдиного національного фронту... Цілковито і остаточно осуджую всі ці мої ухили. Йтиму далі неухильно радянською лінією громадянського життя»⁴⁷.

Більше того, у «протоколі-заяві» від 4 серпня 1929 р. він не тільки не ухилився від відповіді, як це робив раніше (хтось приходив, не пам'ятаю), а почав писати конкретні свідчення і прізвища відвідувачів, які слідчий друкував великими літерами: «Більш заходили Христосенко Ол., Павлушко М., Димнич В., Солочинський В., Мазуренко Вік., Мазуренко Г., Скрипник М., Олтаржевська В., а також своїх знайомих — В.Дурдуківського і П.Кияницю»⁴⁸. Особливо важливі з точки зору мети слідства вислови, слідчий відзначив олівцем у тексті протоколу.

Спеціально церковної діяльності стосувалися запитання слідчого на допиті Володимира Чехівського від 7 серпня 1929 р. Тут він пригадав свою церковну діяльність з самого початку. 1918 рік він згадав як такий, коли виступав на «церковних зібраннях з лозунгом: церкву визволити від використання її буржуазними верствами для ствердження ними їх панування»⁴⁹. Далі він докладно зупинився на своїх внесеннях під час І Всеукраїнського Собору 1921 р.⁵⁰. Важливою інформацією для вивчення життєпису Чехівського і діяльності ВПЦР є показання в протоколі за 7 серпня 1929 р. про те, що ВПЦР у 1928 р. заборонила йому роботу в церкві через наступні причини: 1) під час похорону письменниці М.Загірньої, допущено було демонстративний вінок; 2) що робилися збори на висланця Гордовського; 3) що був нелегальний гурток любителів художніх співів; 4) припускались з кафедри Софії промови незаконного змісту. Тут же він наводить і свою посаду — голова парафіяльної ради⁵¹.

Під час наступного допиту 4 вересня 1929 р. Володимир Чехівський вже сам звинуватив ту частину діячів УАПЦ («націоналістична частина громадянства, що потерпіла поразку на політичному полі»), яка після І Собору 1921 р. внесла в церковне життя «націоналістичний напрямок»⁵². У цьому протоколі можна прочитати і питання, яке поставив слідчий: «запи-

тання про націоналістичний протирадянський напрямок в українській автокефальній церкві і громадянстві, та про їх сполучення в СБУ»⁵³.

Далі Чехівський розповів про діяльність «Харківської групи Доменка» у 1924–1926 рр., яка намагалася сполучити церковну діяльність з «націоналістичними нецерковними прагненнями»⁵⁴. В подальших протоколах до кінця 1929 р. Чехівський, напевно з подачі слідчого, зосередився саме на обставинах церковної діяльності. Він згадав багато подробиць з життя та діяльності, прізвищ церковних діячів, обставин діяльності, причому сам же і систематизував ці свідчення.

Ті, кому було доручено підготовку цього суду, напевно вважали, що для грандіозного політичного спектаклю, яким мав стати показовий процес «Спілки Визволення України», вони обрали діячів, які найбільш повно уособлювали в собі епоху національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1920 рр. і тому були найбільш небезпечними символами щойно знищеної Української Державності. За період з 26 лютого по 9 березня 1930 р., коли розпочався в Харкові процес «СБУ», в газеті «Вісті» щодня друкувалося по 2–3 «підвали» з викриттям тих, хто на думку карних органів належав до цієї фактично неіснуючої організації. УАПЦ судилося бути однією з перших національних Церков та інституцій, які були зліквідовані в цій шовіністичній кампанії. Віддана ідеалові релігійної та духовної незалежності України від Москви, ця Церква згуртувала навколо себе частину національно найсвідомішого населення, залучила до своїх лав творців УНР, і тому служила перепоною «советізації».

За вироком у справі «СБУ» Чехівському Володимиру, як Благовіснику УАПЦ, було інкриміновано використання «служителів УАПЦ й контрреволюційного куркульства» й засуджено до 10 років ув'язнення плюс 5 років позбавлення прав.

Перебуваючи з 1933 р. на Соловках, він зміг переслати до Києва кілька листів до дружини — Олени Чехівської, в яких розповідав про таборове життя, оскільки ніяких послань іншого змісту пересилати на волю не дозволялось. Після останнього листа від 17 листопада 1937 р. від нього більше звісток не було. Незважаючи на тривалі розшуки чоловіка, Олена Чехівська не змогла його знайти. Листи вона згодом на еміграції передала діячеві УАПЦ Федорові Бульбенку, а після його смерті їх було передано до архіву УВАН в Нью-Йорку⁵⁵. В листах він неодноразово згадує брата Миколу, дає поради щодо його праці, цікавиться обставинами його життя⁵⁶. Згадує і доньку «Любусю», фото якої йому в таборі дозволили залишити, а дружини чомусь відібрали.

* * *

Зовсім інша була доля у рідного брата Володимира Чехівського — Миколи. Про його життя практично немає ніяких відомостей, оскільки зацікавлення долею Володимира в істориків було більшим через його при-

четність до державного і партійного життя в період національно-визвольних змагань. Миколу Чехівського згадувано тільки в деяких публікаціях у зв'язку з процесом «СБУ» в цілому.

Докладні відомості з своєї біографії Микола Чехівський почав давати під час допитів. Ордер № 215 на «проведення трусу та арешту у гр-на Чехівського Миколи Мосієвича, мешкаючого у м. Харкові Нова-Проектована вул. № 16» було видано 13 липня 1929 року⁵⁷. У протоколах допитів від 13 липня по 24 вересня 1929 р. (Миколу допитували слідчі Козельський і Фішер) він відповідає на ті ж запитання, які були поставлені і Володимиру — про участь в панакхиді по Іванові Франкові, про знайомих у спільних справах таємної політичної організації.

Єдине цікаве біографічне свідчення щодо життєпису самого Миколи Чехівського знаходимо про те, що він був одружений на рідній сестрі члена Києво-Святошинської парафії УАПЦ Леоніда Йосиповича Павловського і вінчання відбулося 14 вересня 1928 року⁵⁸. Під час допитів Микола відкидав усі звинувачення проти свого брата Володимира, намагаючись оповідати про родинні та власне церковні зв'язки.

Починаючи з 24 вересня 1929 р. Микола почав докладно оповідати про свій життєвий шлях. Наприклад, він свідчить, що через конфлікт у школі з вчителями⁵⁹, хотів піти ченцем до Києво-Печерської Лаври, але його брат Володимир відмовив його від того. Потім він обрав військову службу, хоча його батько дуже шкодував за тим, що жоден з братів не обрав священиче служіння⁶⁰.

Про його подальшу освіту і служіння відомості є в Анкеті для колишніх офіцерів Білих армій, яка знаходиться в останньому томі слідчої справи Миколи Чехівського⁶¹. Цю справу, яка була заведена і закрита через відсутність доказів провини, було долучено до слідства у 1927 р. і через це в анкеті він вказав, що не одружений. З Анкети 1927 р. виходило, що на військову службу він поступив у 1899 р., закінчив Чугуївське юнкерське училище у 1902 р. В період Лютневої революції 1917 р. був в чині підполковника, пізніше був взятий в полон у Німеччині⁶².

Неодноразово був поранений: «в империалистическую войну дважды ранен и один раз тяжело контужен в чине капитана... и подполковника, командуя батальоном». Нагороджений орденами «все до Владимира 4-ой степени включительно»⁶³. Найбільше зацікавлення викликає пункт про визначення схильності роду діяльності — Микола Чехівський написав в анкеті не військове і не священиче служіння, а тільки схильність до сценічної діяльності⁶⁴. Останнім документом в попередній слідчій справі Миколи Чехівського була постанова від 3 грудня 1927 р. про припинення слідства і закриття слідчої справи № 217⁶⁵.

У протоколах допитів, після арешту, у 1929 р., Микола докладно оповідає про свої поневіряння під час перебування в концтаборі, куди потра-

пів з Тифлісу, сидіння по тюрмах, і про своє рішення повернутись в Україну. В Києві після поневірянь та пошуків роботи, згадав про свій дар — гарний спів і пішов співати до хору в храмі Св. Софії Київської, де йому запропонували дияконське служіння в храмі. Потім він висвятився на священника УАПЦ і пішов служити до храму в с. Германівська Слобідка, де народилася і виросла мати братів Чехівських⁶⁶.

Після допитів, які тривали до кінця 1929 р. і на початку 1930 р. він був у складі 45 осіб, які опинилися на лаві підсудних на процесі «СВУ» в Харкові в березні-квітні 1930 р. Довідку про закінчення життєвого шляху Миколи Чехівського уміщено серед коротких життєписів у документальному виданні «Мартирологія Українських Церков». Зазначено, що він на самому процесі був засуджений на 3 роки ув'язнення, які відбував у Ярославському політизоляторі, а у 1933 р. додатково засуджений на 10 років ув'язнення. Місцем смерті вказано Якутію⁶⁷, але через обмеженість інформації щодо репресованих діячів УАПЦ, яку мали видавці діаспорних видань, ця інформація є непевною і тому ця проблема вимагає додаткових пошуків.

Примітки

- ¹ Білокінь С. НКВС і Українська автокефальна православна церква (з історії судових процесів у 30-х рр.) // Церква і національне відродження. — К., 1993. — С. 102–117; Білокінь С. Смерть митрополита Липківського // Людина і світ. — К., 1992. — № 4. — С. 27–34 Або: Український Православний Календар. — Саут-Бавнд-Брук: Вид. Української Православної Церкви в США, 1993. — С. 107–113; Білокінь С. Пам'ятки УАПЦ 1921 року в Києві // Пам'ятки України. — 1997. — № 3. — С. 66–73; Зінченко А. «Це влада не від Бога, а від дракона»: ДПУ-НКВС проти свободи совісті // Вітчизна. — К., 1991. — № 4. — С. 157–163; Зінченко А.Л. Визволитись вірою. Життя і діяння митрополита УАПЦ Василя Липківського. — К.: Дніпро, 1997. — С. 148–408.
- ² Мартирологія Українських Церков: В 4 т. — Т. I. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. — Балтимор, Торонто: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. — 1207 с.; Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. — Нью-Йорк, Бавнд Брук: Друкарня УПЦ в США, 1977. Репринтне видання. К., 1998 — Т. IV. — Ч. 1; Чехівський В. За церкву, Христову громаду, проти царства тьми. — Харків: Вид. Церковної Ради 1-ої парафії Української Православної Церкви Миколаївського Собору, 1922 — 52 с. (Репринтні видання — 1) Франкфурт/Майн, 1947. — 40 с.; 2) Нью-Йорк, 1974. — 51 с.
- ³ Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР). — К.: Либідь, 1997. — 176 с.; Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). — К.: Либідь, 1997. — 320 с.
- ⁴ Шаповал Ю. Невідомі документи про УАПЦ у зв'язку зі справою «Спілки визволення України» // Український церковно-визвольний рух і утворення Україн-

- ської Автокефальної Православної Церкви. Матеріали наукової конференції. Київ, 12 жовтня 1996 р. /Відп. ред. А. Зінченко/. — К.: Вид. Комітету для відзначення 75-річчя УАПЦ, 1997. — С. 163–172; Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки Визволення України». Невідомі документи і факти. — Київ, 1995. — 448 с.
- ⁵ Преловська І. Ідеї раннього християнства (I–IV ст.) як основа для розбудови національної церкви в Україні (За матеріалами I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. в Києві) // Наук. записки. 36. праць молодих вчених та аспірантів. — К.: Вид. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 1996. — Т. 1. — С. 321–342; Вона ж. Відправа Благовісника // Розбудова держави. — К., 1996. — № 1(42). — С. 45–51; Вона ж. Діяльність В.М.Чехівського, Благовісника УАПЦ, як богослова по обґрунтуванню канонічності УАПЦ (біографічний нарис і огляд праць) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К.: Вид. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. — 1997. — Т. II. — С. 295–321; Вона ж. ВПЦР — організаційний осередок УАПЦ (1917–1921) // Український церковно-визвольний рух... — К.: Вид. Комітету для відзначення 75-річчя УАПЦ, 1997. — С. 29–49.
 - ⁶ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. — К., 1998.
 - ⁷ Памятная книжка Киевской губернии. — К.: Киевская Губернская Типография, 1892. — С. 110. Всі подальші роки М.В.Чехівський згадується на цій посаді аж до 1915 р. Див.: Памятная книжка Киевской губернии. — К.: Киевская Губернская Типография, 1915. — С. 106.
 - ⁸ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБ України). — Спр. 67098-ФП. — Т. 131. — Арк. 19. Загалом у ДА СБ України зберігається 237 томів слідчих справ, які стосуються процесу «Спілки визволення України». Справа з матеріалами на Миколу Чехівського обіймають 129, 130, 131-й томи. Натомість слідчі справи Володимира Чехівського мають номери значно ближчі до початку — №№ 45–46.
 - ⁹ Там само. — Арк. 16.
 - ¹⁰ В «Анкеті для бывших офицеров Белых армий /проставляется комиссией/» Микола Чехівський в графі щодо родичів вказав саме такий склад родини. — ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 131. — Арк. 8. Але навіть в самих справах братів Чехівських є відомості про брата Віктора, який «наклав головою в першому бою 13 серпня 1914 р., закликаючи товаришів-солдат до відмовлення від бою з такими ж людьми, як і вони, — робітниками і селянами, українцями». — Там само. — Спр. 67098-ФП. — Т. 131. — Арк. 16.
 - ¹¹ Бульбенко Ф. Століття з дня народження Всеукраїнського Благовісника Української Автокефальної Православної Церкви Володимира Чехівського (1876–1976) // Церква і Життя. Орган Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського. — Чикаго, США, 1976. — № 2/113. — С. 7.
 - ¹² Преловська І.М. Діяльність В.М. Чехівського, Благовісника УАПЦ, як богослова по обґрунтуванню канонічності УАПЦ (біографічний нарис і огляд праць) // На-

- укові записки. Зб. праць молодих вчених Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. — К., 1996. — Т. 2. — С. 295–321.
- ¹³ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 131. — Арк. 8.
- ¹⁴ *Бульбенко Ф.* Олена Володимирівна Чехівська // Церква і Життя. — 1970. — № 3/78. — С. 25.
- ¹⁵ Там само. — 1970. — № 5/80. — С. 23–26.
- ¹⁶ Там само. — 1970. — № 4/79. — С. 19.
- ¹⁷ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 45. — Арк. 14. Вперше на протоколі допиту 20 липня 1929 р. з'являється прізвище слідчого — Горожанин.
- ¹⁸ Там само. — Арк. 14.
- ¹⁹ Важливо зазначити, що в самоізнанні Чехівський визначив 1897 рік як такий, коли він став соціалістом, причому поєднав «соціальну визвольну боротьбу з боротьбою за визволення церкви від використання її пануючими гнобительськими верствами». — ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 45. — Арк. 87.
- ²⁰ *Чехівський В.* Киевский митрополит Гавриїл Банулеско-Бодони (1799–1803 гг.). — Труды Киевской Духовной Академии. — К., 1904. — № 7. — С. 355–431; № 8. — С. 490–588; № 9. — С. 65–108; № 10. — С. 238–281; *Чеховский В.* Киевский митрополит Гавриїл Банулеско-Бодони (1799–1803 гг.). — К., 1905. — 2+306 с.
- ²¹ Українська мала енциклопедія. Під ред. Є.Онацького. — Буенос-Айрес: Вид. накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1967. — Кн. XVI. — С. 2053–2054.
- ²² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3807. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 174 зв. За кн. *Головченко В.* Від «Самостійної України» до Союзу визволення України. Нариси з історії соціал-демократії поч. ХХ ст. — К.: Майдан, 1996. — С. 104.
- ²³ *Ульяновський В.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). — К., 1997. — С. 60.
- ²⁴ *Ільченко І., Пилявець Л., Преловська І.* Три промови Василя Липківського // Український археографічний щорічник. Вип. 3–4. — Т. 6/7. — К., 1999. — С. 475–488.
- ²⁵ Трибуна. — К., 1919. — 2 січня. — С. 1.
- ²⁶ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 45. — Арк. 14.
- ²⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3984. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 50 зв.
- ²⁸ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 45. — Арк. 5.
- ²⁹ **Михайло Мороз** (1876–1938) — голова II Всеукраїнської Православної Церковної Ради (1919–1924), організатор українського церковно-визвольного руху в 1920-х роках, голова президії Першого Православного Церковного Собору УАПЦ в м. Києві 14–30 жовтня 1921 р., митрофорний протоієрей УАПЦ. Відійшов від УАПЦ в 1924 р. через внутрішній конфлікт всередині ВПЦР і перейшов на роботу держслужбовця. На процесі «СВУ» (9 березня–19 квітня 1930 р.) виступав свідком проти УАПЦ. В ДА СБ України поки що вдалося віднайти «Обзорную справку» (друк. бланк, запис чорнилом), яку підшито до справи іншого діяча УАПЦ К.Бутвиненка № 42180, де зазначено, що Мороз

- був «арештован 4 отд. УНКВД Черниговской обл. 15 апреля 1938 г. и 29 августа 1938 г. решением тройки при Киевском облуправлении НКВД УССР осужден к ВМН — расстрелу с конфискацией имущества». Розстріляний 28 вересня 1938 р.
- ³⁰ **Липківський Василь** (1864–1937) — I Митрополит Київський і всієї України УАПЦ. Був висвячений на митрополита в надзвичайний спосіб (пресвітерська хіротонія) членами I Всеукраїнського Православного Церковного Собору 23 жовтня 1921 р. і був на цій посаді до II Собору УАПЦ 1927 р., після чого 10 років проживав у Києві, позбавлений церковного спілкування. З 1923 р. неодноразово заарештовувався. Після останнього ув'язнення в Лук'янівській в'язниці за вироком трійки НКВС його було розстріляно 27 листопада 1937 р. Огляд слідчої справи митрополита Василя Липківського подав С. Білокінь. Відбиток витягу з протоколу про рішення розстріляти та виписку з акту про розстріл митрополита Василя Липківського опубліковано в кн. *Зінченко А.Л.* Визволитись вірою. Життя і діяння митрополита УАПЦ Василя Липківського. — К.: Дніпро, 1997. — С. 318.
- ³¹ Митрополит Василь Липківський. Історія Української Православної Церкви. Розділ УІІ: Відродження Української Церкви. — Вінніпег: Вид. накладом фундації Івана Гришука, 1961. — С. 86.
- ³² *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. — Нью-Йорк, Бавид Брук: Друкарня УПЦ в США, 1977. Репринтне видання. — К., 1998. — Т. IV, Ч. 1 (ХХ ст.). — С. 244.
- ³³ *Чехівський В.* За церкву, Христову громаду, проти царства тьми. — К.: Вид. В.П.Ц.Р., 1922. — 52 с. Репринтні видання цієї книги були здійснені спочатку у Франкфурті-на-Майні у 1947 р., а останнє — в Нью-Йорку у 1974 році. Додаткові матеріали вміщені в цьому виданні на стор. 44–47.
- ³⁴ ЦДАВО. — Ф. 3984. — Оп. 4. — Спр. 273 «Стаття В. Чехівського «Життя в богослужінні».
- ³⁵ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 45. — Арк. 6.
- ³⁶ Там само. — Арк. 8.
- ³⁷ Там само. — Арк. 13.
- ³⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3984. — Оп. 4. — Спр. 167. — Арк. 21. Машинопис.
- ³⁹ Там само. — Арк. 97.
- ⁴⁰ Там само. — Спр. 168. — Арк. 2–2 зв.
- ⁴¹ ЦДАВО України. — Ф. 3984. — Оп. 4. — Спр. 175. — Арк. 12 (вечірнє засідання Собору). Копія. Машинопис.
- ⁴² Там само. — Арк. 28.
- ⁴³ **Бачинський Євген** (1885–1978) — церковний і громадський діяч, єпископ УАПЦ в Західній Європі (1955 р.). З 1908 р. в еміграції. Фундатор і скарбник «Української громади» в м. Парижі. 1908–1914 рр. — співробітник часописів «Дзвінок» (Львів), «Діло» (Львів), «Рада» (Київ), «Сніп» (Харків), «Рідний Край» (Полтава), «Парижский вестник» (Париж). З 1915 р. фундатор і секретар українського товариства «Громада» в Женеві, видавець церковного бюлетеня «Екклесія». У 1917 р. спільно з П.Чекаленком заснував в Лозанні «Українську книгарню». 1919–1922 рр. — фундатор і головний секретар Торговельної Українсько-Швей-

царської Комори і редактор її «Вісника». У 1955 р. в Італії, за попередньої листівної домовленості з митрополитом УАПЦ Василем Липківським, був висвячений єпископом із старокатолицької ієрархії на єпископа УАПЦ за кордоном.

⁴⁴ **Борецький Миколай** (1879–1934) — П Митрополит Київський і всієї України УАПЦ у 1927–1930 рр. Народився в м. Сарни на Волині. Закінчив Київську духовну семінарію. В 1904–1914 рр. працює священником на різних парафіях Поділля. Восени 1914 р. йде добровольцем на фронт, де його було призначено благочинним 65-ї дивізії. З 1917 р. — настоятель собору в м. Гайсині. В 1922–1927 рр. єпископ УАПЦ Гайсинської округи. 1927–1930 рр. — митрополит УАПЦ. У січні 1930 р. агентами ДПУ змушений був підписати «акт самоліквідації» УАПЦ. Після арешту, перевезений до тюрми в м. Ярославль, де тортурами доведений до божевілля. З 1933 р. — на Соловках. Помер у психіатричній тюрмі в Ленінграді, куди був переведений у 1934 р.

⁴⁵ *Пристайко В., Шаповал Ю.* Справа «Спілки Визволення України». Невідомі документи і факти. — С. 13.

⁴⁶ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 45. — Арк. 29.

⁴⁷ Там само. — Арк. 30–31. Додаток до протоколу від 23 липня 1929 р.

⁴⁸ Там само. — Арк. 69. Протокол-заява від 4 серпня 1929 р. У машинописному вигляді цей протокол має значний обсяг (з 68 по 86 сторінку), причому до справи підшиті тексти, які друкувалися на двох машинках почергово. Про церковні справи він в протоколі майже нічого не говорить, все обертається навколо «молодіжного питання», спогадів про Кам'янець-Подільський період, партійну діяльність.

⁴⁹ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 45. — Арк. 87.

⁵⁰ Всі перераховані в протоколі позиції щодо церковної боротьби проти експлуатації національної і соціальної див. «Канони» і «Ухвали» I Всеукраїнського Собору 1921 р. — Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упорядники: *Михайліченко Г., Пиливець Л., Преловська І.* — Київ-Львів: Жовква, 1999. — С. 375–400.

⁵¹ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 45. — Арк. 89.

⁵² Там само. — Арк. 98.

⁵³ Там само. — Арк. 98.

⁵⁴ Там само. — Арк. 99.

⁵⁵ *Мартирологія Українських Церков: В 2 т.* — Т. I. — С. 503–528. Тут розміщено не тільки тексти листів, але й їх факсиміле, фото дружини — Олени Чехівської і навіть одну сторінку протоколу обшуку помешкання Володимира Чехівського на день арешту 17 липня 1929 р.

⁵⁶ Там само. — С. 509, 511.

⁵⁷ ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 129. — Арк. 4.

⁵⁸ Там само. — Арк. 10.

⁵⁹ Докладніше про це пише в своїй заяві сам Володимир Чехівський. — ДА СБ України. — Спр. 67098-ФП. — Т. 131. — Арк. 16.

⁶⁰ Там само. — Т. 129. — Арк. 32.

⁶¹ Там само. — Т. 131. — Арк. 8–9.

⁶² Там само. — Арк. 8.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само. — Арк. 9.

⁶⁵ Там само. — Арк. 39. Машинопис. У машинописному примірнику не надруковано дату «3.XII» — її дописано олівцем вже після підписів на бланку постанови. Цю справу логічно було б за хронологією поставити за № 129, оскільки вся вона за 1927 рік. Але серед томів слідчих справ по процесу «СВУ» вона йде під № 131, а протоколи допитів Миколи Чехівського вже у 1929 р. ідуть під №№ 130 і 131.

⁶⁶ Там само. — Т. 129. — Арк. 37.

⁶⁷ *Мартирологія Українських Церков.* — Т. I. — С. 986.